

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ROMAN WYSOCKI

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5664-6041>

roman.wysocki@umcs.pl

*„Czy Zachód?” – Dmytro Doncow i jego poszukiwania
cywilizacyjnego ideału*

“Is the West?” – Dmytro Dontsov and His Searching for the Ideal of Civilization

ABSTRAKT

W artykule omówiono stanowisko Dmytra Doncowa, współtwórcy ideologii ukraińskiego nacjonalizmu, wobec prozachodniej orientacji kulturowej Ukrainy. Problem ten należał do kluczowych zagadnień ukraińskiego dyskursu intelektualnego w okresie międzywojennym, którego jednym z uczestników był również Doncow. Pochodził on z Zaporozża, ale w okresie międzywojennym przebywał poza granicami Ukrainy Sowieckiej i mieszkał we Lwowie. Dzięki temu mógł swobodnie wypowiadać swoje poglądy. W licznych publikacjach podkreślał konieczność przyjęcia przez Ukraińców zachodniego systemu wartości i „zerwania ze Wschodem”. Sposób, w jaki pojmował „Zachód” i to, co miało być w nim wartościowe, poddawał ideologicznej selekcji. Zapatrywania Doncowa ulegały ewolucji pod kątem preferencji państw mogących stać się według niego wzorem dla Ukrainy i Ukraińców. Poszukiwania inspiracji w kręgu narodów niemieckojęzycznych, anglosaskich czy romańskich nie odbywały się na zasadzie wynajdywania i odrzucania okresowych „wzorców”, lecz na ich synergii. Ideologiczne upodobania Doncowa w okresie międzywojennym spowodowały, że często postrzegany był nie tyle jako zwolennik integralnego nacjonalizmu, co propagator faszyzmu i nazizmu. Polemizując z tym stanowiskiem, Doncow starał się bagatelizować zarzuty i rozwijać własną koncepcję nacjonalizmu poprzez odwołania do kultury zachodnioeuropejskiej.

Słowa kluczowe: Dmytro Doncow; nacjonalizm; westernizacja; ukraińska myśl polityczna

Kluczowym wyzwaniem elit ukraińskich końca XIX i pierwszej połowy XX wieku była decyzja względem kulturowej samoidentyfikacji i cywilizacyjnej orientacji. W swych poszukiwaniach często zatem spoglądano na „Europę”,

która przyciągała swą tożsamością, formą społeczeństwa i dominującymi w niej wartościami: indywidualizmem, przekonaniem o wadze praw jednostki i praw obywatelskich. Jak pisał Leon Wasilewski, „pod wpływem idących z Zachodu idei demokratycznych” budził się ukraiński „ruch odrodzieńczy”¹. W imperium Romanowych, w granicach którego uformowała się większość jego przywódców, dominowało jednak przekonanie nie o cywilizacyjnej synergii, lecz o konfrontacji i sporze „Zachodu” ze „Wschodem”. W ówczesnych kręgach intelektualnych nad Dnieprem widoczna była przy tym zróżnicowana gama postaw: od zachwyty nad Zachodem do nieakceptacji jego wpływów².

Ukraińskie elity orientację na Zachód postrzegały jako skłanianie się na rzecz idei progresywnych, symbolizujących intelektualny postęp i kult indywidualizmu. Grono zwolenników takiej postawy systematycznie powiększało się w szeregach wszystkich wyłaniających się wówczas ukraińskich nurtów politycznych i ideologicznych. Równocześnie orientacja prozachodnia prędko weszła do kanonu haseł ruchu nacjonalistycznego, a tym samym do jego nurtu integralnego. W jego obrębie nadawano jej jednak specjalną wymowę i symbolikę. Kwestia ta, na przykładzie poglądów najbardziej znanego ówczesnego przedstawiciela tego nurtu, stanowi przedmiot zainteresowania w niniejszym opracowaniu.

Z pewnością najbardziej wyrazistym i rozpoznawalnym twórcą ideologii ukraińskiego nacjonalizmu integralnego jest Dmytro Doncow (1883–1973). Pochodził z Melitopola na Zaporozżu, w którym zamieszkiwał do momentu wyjazdu na studia prawnicze w Petersburgu. Następnie tuż przed pierwszą wojną światową, chroniąc się przed represjami z boku władz carskich, zbiegł do Austro-Węgier. W okresie międzywojennym zamieszkiwał we Lwowie, a po drugiej wojnie światowej wyemigrował do Kanady. Problem prozachodniej orientacji Doncowa był już rozpatrywany w kontekście porównawczym, ale niewątpliwie ciągle jest wart studiów³.

Według Dmytra Doncowa kulturowa orientacja Ukraińców nie polegała wyłącznie na określeniu wyboru „Wschód czy Zachód, [ale także] a jeśli Zachód, to jaki [Zachód]”⁴. Niezależnie od narzucanej interpretacji i wygłaszanych ocen

¹ L. Wasilewski, *Polityka narodowościowa Rosyi*, Kraków 1916, s. 20.

² *Сочинения и письма П.Я. Чаадаева*, red. М. Герзешон, t. 1, Москва 1914, s. 114.

³ Zob. np. R. Wysocki, *W kręgu integralnego nacjonalizmu. „Czynny nacjonalizm” Dmytra Doncowa na tle „myśli nowoczesnych” Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014, s. 164–214; idem, *Źródło twórczej inspiracji czy wróg? Obraz Polski i stosunków polsko-ukraińskich w ujęciu Dmytra Doncowa*, [w:] *Primum vivere deinde philosophari. O ludziach czynu w dziejach Europy Środkowej i Wschodniej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Rzońcy z okazji siedemdziesiątych urodzin*, red. M. Białokur, A. Szczepaniak, Opole–Toruń 2009, s. 203–217; D. Svoboda, *Jablko z oceli: Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálneho nacionalismu v letech 1920–1939*, Praha 2021, s. 424–431.

⁴ Д. Донцов, *Між молотом а ковалом*, „Вістник” 1938, nr 5, s. 375. Zob. także: О. Астаф’єв, *Парадигма „Схід-Захід” у політичній націософії Дмитра Донцова*, „Українські проблеми” 1999, nr 1–2, s. 169–173.

możemy w jego publikacjach dostrzec wpływy różnych myślicieli. Widzimy zatem w nich ślady oddziaływania twórczości panslawisty Mikołaja Danilewskiego⁵ czy krytykowanego przez Doncowa wybitnego myśliciela ukraińskiego Mychajły Drahomanowa⁶. Ważną rolę w formowaniu poglądów odegrała u niego fascynacja twórczością Stanisława Brzozowskiego⁷, zauroczenie jego krytyką literacką, oceną dorobku Fiodora Dostojewskiego i interpretacją marksizmu.

Okcydentalizm Dmytra Doncowa sformował się pod wpływem wielu czynników. Elementy zróżnicowania kulturowego na Ukrainie przyszedł ideolog nacjonalizmu dostrzegał zapewne już w latach dzieciństwa w mieszanym narodowościowo rodzinnym Melitopolu⁸. W trakcie studiów w Petersburgu docierały do niego odgłosy burzliwych i interesujących dyskusji toczonych w kręgach inteligencji rosyjskiej. Niemniej dopiero po opuszczeniu Rosji opowiedział się on za prozachodnią orientacją intelektualną. Pobyt w Zakopanem, Wiedniu, a następnie Lwowie tuż przed pierwszą wojną światową stał się momentem przełomowym w formowaniu poglądów Doncowa. Doskonałym przykładem ich ewolucji była jedna z jego pierwszych broszur *Moderne moskwofilstwo*. Dowodził w niej, że Ukraina jako ziemia położona między Wschodem a Zachodem była obiektem sporu dwóch kultur: zachodnioeuropejskiej (rzymskiej) i moskiewskiej (bizantyjskiej). Narodziny nowoczesnego narodu ukraińskiego związane były natomiast – jak pisał – z dążeniem do reorientacji i zwrotem ku kulturze Zachodu. Zaznaczał przy tym, że na tym etapie nikt nie wiedział jeszcze, „jaka będzie kultura, którą (...) [s]tworzy sobie nowy naród [ukraiński], wstępujący na arenę historii”⁹.

W wypowiedziach Doncowa często napotykamy stwierdzenie, że nieszczęściem percepcji dorobku zachodnich twórców na Ukrainie było poznawanie jej za pośrednictwem kultury rosyjskiej i poprzez lekturę ich dzieł w tłumaczeniu na język rosyjski. Bezpośredni kontakt z dorobkiem w języku oryginału lub poprzez tłumaczenia z niego na ukraiński – jak pisał – uwolniłby od rosyjskiej „nawnej koncepcji” Zachodu¹⁰. Stanowisko to, choć wydawało się niezwykle agresywne, w swej istocie nie było w tym okresie niczym oryginalnym. Potwierdzało na-

⁵ Ю. Іщенко, *Пошук моделі національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова)*, „Політологічні читання” 1994, nr 2, s. 145–178.

⁶ М.П. Драгоманов, *Листи на Наддніпрянську Україну*, Коломия 1894, s. 19–20.

⁷ Jens Herlth neguje wpływ Brzozowskiego na inspiracje ideologiczne Doncowa. Zob. J. Herlth, *The Cult of Will and Power: Did Brzozowski Inspire Ukrainian Nationalism?*, [w:] *Stanislaw Brzozowski and the Migration of Ideas: Transnational Perspectives on the Intellectual Field in Twentieth-Century Poland and Beyond*, eds. J. Herlth, E.M. Świdorski, Bielefeld 2019, s. 107–132.

⁸ Library and Archives Canada [dalej: LAC], Dmytro Dontsov Papers, MG31-D130 [dalej: DDP], vol. 1, f. 38, Д. Донцов, *Моя автобіографія*, Монреаль 1951, s. 37–40.

⁹ Д. Донцов, *Російські впливи на українську психіку*, [w:] *Russica. Розвідки й статі*, Львів 1913, s. 5.

¹⁰ Idem, *Pro domo sua*, „Дзвін” 1913, nr 7, s. 140.

tomiast, że w kwestii interpretacji pojęcia „ducha języka” Doncow odwoływał się tak jak wielu ówczesnych myślicieli europejskich do filozofii niemieckiej. Pierwowzoru takich poglądów należało poszukiwać zarówno w idei *Spracheist* zaproponowanej przez Jacoba Grimma, a rozwiniętej i rozpropagowanej przez Johanna G. Herdera, jak i w koncepcji roli języka Wilhelma von Humboldta czy też w spuściźnie filozoficznej Georga W. Hegla.

Wystąpienia i agitacja Doncowa na rzecz „zwrotu Ukraińców ku Zachodowi” były u niego równoczesną negacją wszelkich związków i kontaktów z Rosją. Zgodnie z jego interpretacją państwo to było synonimem zła. Stanowisko to nie tylko nie było powszechnie akceptowane, lecz także wśród Ukraińców było raczej marginalne. Odnosząc się do tej kwestii, Wiaczesław (Wacław) Lipiński – czołowy przedstawiciel ukraińskiego konserwatyizmu i jednocześnie najpoważniejszy krytyk Doncowa w latach 20. XX wieku – argumentację stosowaną przez ideologa ukraińskiego nacjonalizmu integralnego nazywał „pustosłowiem, które do dobra nie prowadzi”. Po lekturze *Pidstaw naszoji polityky*, jednej z najważniejszych prac w dorobku Doncowa, w liście do ich autora Lipiński pisał: „Źle stoi sprawa z naszą europejskością, kiedy może ona u nas być propagowana tylko metodami azjatyckimi. Jeśli zadaniem Pana jest utworzenie sekty Russoborców, to uda się to może Panu. Ale jeśli chce Pan zeuropeizować choć trochę naszą społeczność, szerząc wśród niej duch europejskiej organizacji społecznej i myśli kolektywnej (a nie [ze swą] romantyką poszukiwać w życiu zbiorowego raj), to myślę, że Pańska książka nie da oczekiwanych rezultatów”¹¹.

Pod adresem Doncowa przez cały okres jego działalności nierzadko padały zarzuty propagowania nie zmiany orientacji cywilizacyjnej, lecz przede wszystkim głoszenia antyrosyjskości. Odpierając je, próbował przekonywać, że w swych publikacjach zawsze konsekwentnie opowiadał się za „ideami Zachodu”. W latach 20. i 30. XX wieku, gdy był redaktorem „Literaturno-Naukowego Wistnyka” i „Wistnyka”, niejednokrotnie wyrażał to w sposób dosadny i równocześnie „mentorski”¹². Swym czytelnikom tłumaczył, że nie pragnie „zwrotu mechanicznego”, tylko takiego, który uwarunkowuje przyjęcie wartości obcych „Wschodowi”¹³. Zdaniem Doncowa również zajmowanie postawy, która zakładała jednoczesne odwrócenie się od „Zachodu” i „Wschodu”, nie byłoby tym, co można by nazywać „liczeniem na własne siły”. Wręcz przeciwnie, oznaczała ona bowiem jedynie nieakceptację systemu wartości świata zachodniego i nieumiejętność wyzwolenia się od wpływów „bezwartościowego” Wschodu¹⁴.

¹¹ В. Липинський, *Листування. Повне зібрання творів, архів, студії*, red. Р. Залуцький, Х. Пеленська, т. 1, Київ–Філадельфія 2003, s. 188, 578–579. Zob. także: idem, *Завдання українського студентства*, „Студентський Вістник” 1926, nr 2, s. 6.

¹² Д. Донцов, *Юнацтво і Пласт*, Львів 1928, s. 11–12.

¹³ Idem, *Між молотом...*, s. 375.

¹⁴ М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 5, s. 395.

Istotną rolę w ówczesnym ukraińskim dyskursie o orientacji cywilizacyjnej odegrała debata wokół pracy Oswalda Spenglera *Upadek Zachodu*. Nawet na zniewolonej Ukrainie Sowieckiej uwagę poświęcili jej twórcy tam pisarze i krytycy literaccy. W gronie tym szczególna rola przypadła Mykole Chwyłowemu i Mykole Zerowowi, których wkrótce Doncow uczynił swoimi oponentami. Tworząc po zachodniej stronie Zbrucza, mógł sięgać do twórczości Spenglera z dużą swobodą i bez obaw. W oparciu o nią argumentował swoją wizję kontaktów cywilizacyjnych Wschodu z Zachodem oraz związków pomiędzy Zachodem, Ukrainą i Rosją, a także krytykę Rosji-Wschodu¹⁵.

Dyskusja o orientacji prozachodniej w myśli ukraińskiej początku XX wieku wychodziła daleko poza rozważania Dmytra Doncowa. O ukraińskiej kulturze i sztuce z lat 20. i 30. XX wieku nie da się bowiem powiedzieć, na przekór jego nawoływaniom, by w granicach Ukrainy Sowieckiej czy Drugiej Rzeczypospolitej „zatopiła się” bezgranicznie „w objęciach ruchów, które fermentowały wówczas na Zachodzie” i w pełni zerwała z wpływami kultury rosyjskiej¹⁶. Niemniej zainteresowanie prądami zachodnimi jeśli nawet nie dominowało wśród Ukraińców, to co najmniej było wyraźnie dostrzegalne¹⁷. Wypowiedzi ideologa ukraińskiego „czynnego nacjonalizmu” były jedynie częścią zdecydowanie większej debaty intelektualnej tego okresu, do której próbował przemycić własne stanowisko. Specyfika ówczesnego ukraińskiego życia intelektualnego i poziom odbywających się w nim dyskusji spowodowały, że Doncow miał ogromną, a wręcz bezgraniczną swobodę działania. Większość jego potencjalnych oponentów albo przebywała na emigracji, gdzie nie mieli potencjalnych odbiorców, albo pozostała na Ukrainie Sowieckiej, gdzie pozbawiono ich swobody wypowiedzi. Tymczasem Doncow miał swoją zachodnioukraińską publikę, a w swych wystąpieniach był nieskrępowany. Nie groziło mu też niebezpieczeństwo, przed którego obliczem na co dzień stali polemizujący z nim pisarze ukraińscy tworzący w warunkach totalitarnego reżimu sowieckiego. Notabene to ich stanowisko, nie zważając na ograniczenia, było najciekawszym elementem krytyki poglądów Doncowa.

Ideolog czynnego nacjonalizmu, jak już wspomniano, za głównego adwersarza Ukrainy Sowieckiej obrał Mykołę Chwyłowego. Obaj znali nawzajem swoją twórczość, a w pracach ich odnajdujemy paralele pojęciowe¹⁸. Wymiana

¹⁵ Д. Донцов, *Крок вперед (До „літературного” спору)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1926, nr 10, s. 167.

¹⁶ Ю. Соловій, *Щоб проваджувати дискусію*, „Сучасність” 1961, nr 1, s. 74.

¹⁷ Б. Кравців, *Поезія Заходу в українських перекладах*, „Сучасність” 1962, nr 4, s. 10–18.

¹⁸ Ю. Шерех, *Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*, т. 2, Харків 1998, s. 177; М. Хвильовий, *Твори у двох томах*, т. 2, Київ 1991, s. 515, 518, 608; *Історія української літератури ХХ століття. Книга перша*, red. В.Г. Дончик, Київ 1999, s. 291; Д.Д., *До старого спору*, „Літературно-Науковий Вістник” 1926, nr 4, s. 355–370. Zob. także: Д. Донцов, *Микола Хвильовий*, „Вістник” 1933, nr 7–8, s. 591–609; idem, *Микола Хвильовий*, „Сучасність” 1973, nr 5, s. 75–94; idem, *Дух нашої давнини*, Дрогобич 1991, s. 298; idem, *Сансара*,

poglądów między nimi nigdy nie była jednak równorzędną dyskusją. Chwyłowy, tworząc w warunkach reżimu stalinowskiego, nie miał możliwości prowadzenia nieskrępowanej krytyki poglądów ideologa „czynnego nacjonalizmu”, ale swą twórczością wywierał na niego wpływ. Przykładem może być opublikowany w 1925 roku pamflet *Dumky proty teczijij*, w którym Chwyłowy podjął dyskusję wokół kierunku rozwoju ukraińskiej kultury. Wystąpieniem swym zainicjował burzliwą debatę publiczną, której odgłosy dotarły do Lwowa. Sakramentalne pytanie Chwyłowego: „Europa czy Proswita?” – wpłynęło na wypowiedzi i przemyślenia Doncowa. Choć ideolog czynnego nacjonalizmu temu zaprzeczał, to w ślad za Chwyłowym dowodził, że „Europa” była symbolem silnej tradycji i kultury. Również propagowany przez niego termin „prowansalizm” – niezwykle często używany przez niego w wydanym w 1926 roku *Nacjonalizmie* – symbolizujący kategorię zapóźnionej psychiki społecznej i kulturowego prowincjonalizmu, w istocie był pojęciem tożsamym z „Proswitą” Chwyłowego, choć niezapożyczonym od niego¹⁹. Doncowskie nawoływanie do „powrotu do źródeł”, interpretowane także jako zerwanie z wpływami rosyjskimi i wykazanie związku z cywilizacją zachodnią, było natomiast tożsame z ideą *Ad fontes!* Mykoły Zerowa.

Propaganda sowiecka często nazywała Doncowa krzewicielem „burżuazyjnego nacjonalizmu” i źródłem inspiracji antysowieckich²⁰. W 1934 roku kijowski „Bilszowyk Ukrajiny” przekonywał wręcz, że jego wpływom ulegli niemal wszyscy członkowie istniejącej w latach 1926–1928 Wolnej Akademii Literatury Proletariackiej, tzw. Waplite. Z Doncowem mieli być rzekomo związani Andrij Riczycki (Anatolij Pisocki), Ołes Doswitny, Mychajło Jałowiy, a nawet Ostap Wysznia (Pawło Hubenko) i to od niego przejęli oni orientację na „psychologiczną Europę”²¹. Choć powyższe zarzuty nie miały nic wspólnego z rzeczywistością, to w sposób niezamierzony przyczyniały się do tego, że na zachód od Zbrucza wypowiedziom Doncowa przysłuchiwano się z jeszcze większą atencją.

„Літературно-Науковий Вістник” 1928, nr 2, s. 149; Васильків, *Про шумкім на Західній Україні – його причини та джерела*, „Західна Україна” 1931, nr 9, s. 49–57; О.В., [гес.] *Плужанин, двохтижневний журнал спілки селянських письменників „Плуг”, чч. 1 до 7. 1927. Харків*, „Літературно-Науковий Вістник” 1927, nr 6, s. 187–190; Д.Д., *В путях фрази*, „Літературно-Науковий Вістник” 1928, nr 6, s. 173; П. Голубенко, *М. Хвильовий і О. Шпенглер*, [w:] *Україна: філософський спадок століть*, t. 1, Київ 2000, s. 795–796; С.З., *Культурний нігілізм*, „Дзвони” 1932, nr 4, s. 271–274; М. Жулинський, *Талант, що прагнув до зір*, [w:] *М. Хвильовий, Твори у двох томах*, t. 1, Київ 1990, s. 19.

¹⁹ М. Хвильовий, *Твори...*, t. 2, s. 426, 455, 532, 610. Zob. także: Я. Гординський, *Літературна дискусія (спривоуду 5-и річчя смерти М. Хвильового)*, „Назустріч”, 15.05.1938, nr 9, s. 1; М. Shkandrij, *Modernists, Marxists and the Nation: The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*, Edmonton 1992, s. 56–57.

²⁰ Zob. Є. Гірчак, *Хвильовизм та донцовщина*, „Західна Україна” 1930, nr 2, s. 47–52; М.Л., *З пресового фільму*, „Вістник” 1934, nr 6, s. 471–473.

²¹ Д. Донцов, *Бунт філістів*, „Вістник” 1934, nr 6, s. 461.

W ujęciu Doncowa terror sowiecki zmierzający do zniszczenia elit ukraińskich nad Dnieprem był ceną, jaką Ukraińcy zapłacili za akceptację bolszewizmu. Główną oznaką ukraińskiej klęski według niego nie była jednak śmierć fizyczna, a intelektualna²². Spośród ówczesnych wydarzeń potwierdzeniem tego miało być samobójstwo M. Chwyłowego, w którym Doncow dostrzegał załamanie nie tyle psychiczne, co ideowe²³. Nie było ono zwykłym dramatem jednostki, lecz płodem działalności państwa sowieckiego. Odpowiadając na pytanie o to, kto ponosił odpowiedzialność za sowiecki terror na Ukrainie, Doncow dochodził do przekonania, że sprawcą były „władze w Moskwie”, uosabiające nie tyle bolszewików i ich rządy, co Rosję²⁴. Rosją było też państwo sowieckie, co prawda różniące się pod względem ustroju, ale kontynuujące carską starą politykę imperialną i narodowościową.

Na przestrzeni różnych etapów swego życia Doncow eksponował nie tylko fascynację niezdefiniowanemu bliżej okcydentalizmowi, lecz także argumentację zmierzającą do wykreowania pozytywnych przykładów narodów i państw. To właśnie w nich, przy czym zazwyczaj w kilku jednocześnie, poszukiwał punktu odniesienia i ideowego wzorca, a zarazem „potężnego sojusznika w wyzwoleniu (...) kraju”²⁵. Znajdowanie kolejnego obiektu uwagi nie oznaczało negacji poprzedniego. Po ucieczce z Rosji, po okresie chwilowego sceptycyzmu, którego źródła tkwiły w ideach socjaldemokratycznych nakazujących Doncowowi nieufnie ustosunkowywać się do wszelkich ówczesnych systemów i ustrojów politycznych²⁶, prędko uległ urokowi nowej rzeczywistości politycznej i kulturowej i stanął na pozycjach austrofilizmu. Niewątpliwie już wcześniej wpływ na jego poglądy miała lektura pracy rosyjskich *zapadników*. Niemniej dopiero po emigracji do Austro-Węgier zmierzył się z odmiennym kodem kulturowym. Podczas pierwszej wojny światowej swój stosunek do Państw Centralnych i Rosji Doncow wyłożył w książce *Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Rußland*²⁷. Choć widziano wówczas w nim przede wszystkim sympatyka Wiednia, to praca ta podpowiadała, że w swych poglądach zbliżył się do orientacji proniemieckiej. Wyzwaniem dla tej ostatniej była rzeczywistość polityczna, z którą Doncow zderzył się po powrocie do Kijowa w 1918 roku. W ciągu kilkunastu miesięcy nie

²² Д.Д., *До старого спору...*, s. 370.

²³ Д. Донцов, *Агонія большевизму*, „Вістник” 1933, nr 9, s. 675.

²⁴ Idem, *Микола Хвильовий*, „Вістник” 1933, nr 7–8, s. 591, 593.

²⁵ О.В., *Кавури і агентури*, „Визвольний Шлях” 1953, nr 4, s. 9.

²⁶ Biblioteka Narodowa [dalej: BN], Archiwum Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki [dalej: ATSz], Archiwum Doncowa [dalej: ADD], mf. 80378, s. 630.

²⁷ O. Kuraev, *Der Verband „Freie Ukraine” im Kontext der deutschen Ukraine-Politik des Ersten Weltkriegs*, München, 2000, s. 13–14. Zob. także: H.O. Meisner, [rec.] *Dmytro Donzow, Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Rußland. Her. v. d. Ukrainischen Zentralorganisation. Berlin, Januar 1915 in Kommission bei Karl Kroll. 68. S.*, „Archiv des öffentlichen Rechts” 1916, Bd. 35, s. 108–111.

nastąpiło jednak nic, co w jego rozumieniu przekreśliło przekonanie o konieczności orientacji na Zachód.

Następne lata przyniosły nowe wypowiedzi, w których Doncow podkreślał wagę polityczną i cywilizacyjną poszczególnych państw zachodnich. W latach 1919–1920, gdy należał do obozu zwolenników Symona Petlury, opowiadał się za ogólną orientacją na Francję i Wielką Brytanię. W publikacjach podkreślał, że Ukraina nigdy nie była wrogiem Francji, a oparcie się na siłę Niemiec w okresie pokoju brzeskiego zrodziło się z konieczności zabezpieczenia się przed Rosją²⁸. W wydanej w 1921 roku książce *Pidstawy naszoji polityki* sympatie swe okazywał już zarówno wobec Francji, jak i Wielkiej Brytanii. Ten drugi kraj stawiał wówczas za wzór do naśladowania i źródło postępowych idei²⁹. Sympatię wobec Londynu podkreślał w sposób szczególny po decyzji Rady Ambasadorów w sprawie Galicji Wschodniej z marca 1923 roku. W orientacji politycznej na Wielką Brytanię widział drogę do realizacji aspiracji niepodległościowych Ukraińców – państwu temu przypisywał rolę siły sprawczej w ówczesnej przestrzeni geopolitycznej, zdolnej przeciwstawić się rosyjskim i polskim aspiracjom politycznym i terytorialnym, które mogły być zrealizowane jedynie kosztem Ukrainy³⁰. Zainteresowanie dziejami Wielkiej Brytanii zrodziło u Doncowa fascynację postacią siedemnastowiecznego polityka angielskiego Olivera Cromwella i dziewiętnastowiecznego polityka irlandzkiego Daniela O’Connella³¹. Na ich przykładzie ukazywał Anglików/Brytyjczyków jako naród silny, zdolny do podbojów i podporządkowywania innych narodów i ludów. Na bieżąco starał się komentować życie polityczne i ekonomiczne Wielkiej Brytanii i poszukiwać w nim odpowiedzi na pytanie o przyszłe losy Europy³². Jeszcze w 1933 roku w liście do poety Jurija Kłena przedstawiał ją jako „najlepszy wytwór współczesnej cywilizacji”. Podziw dla jej kultury i ustroju politycznego spowodował, że nie podobała się mu krytyka Wielkiej Brytanii rozwinięta w pracach Spenglera³³.

Zainteresowanie Doncowa światem anglosaskim, które pojawiło się u niego jeszcze przed pierwszą wojną światową, doprowadziło go do zwrócenia uwagi na Stany Zjednoczone. W 1926 roku w *Nacjonalizmie* pisał: „Krwią z krwi, kością z kości Brytyjczyków są Amerykanie, rasa niedoceniana, którą Europejczycy słabo rozumieją, (...) ale pełna szlachetnego idealizmu i na wskroś przejęta duchem »teologicznym«, który tworzy historię”³⁴. Według Doncowa to dzięki „garstce fanatyków udało się (...) zrobić z Ameryki to, czym jest ona dzisiaj: krajem,

²⁸ BN, ATSz, ADD, mf. 80378, s. 300–304, Д. Донцов, *Україна і Антанта*, 10.02.1920.

²⁹ О В., *На світовій шахівниці*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 1, s. 89–91.

³⁰ Д. Д., *Британська нота і Європейський Схід*, „Заграда” 1923, nr 11, s. 161–162.

³¹ Д. Донцов, *Політика принципіальна і опортуністична*, Львів 1928, s. 15–19.

³² Д. Д., *Принагідно*, „Літературно-Науковий Вістник” 1931, nr 11, s. 1016–1017.

³³ Р. Рахманний, *Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945–1986*, t. 2, Торонто 1988, s. 573.

³⁴ Д. Донцов, *Націоналізм*, Львів 1926, s. 218.

którego ludność reprezentuje cztery procent całego świata, a [posiadane przez nie] bogactwa [naturalne stanowią] niemal połowę wszystkich bogactw świata”³⁵. Rola, jaką Stany Zjednoczone odegrały w pierwszej wojny światowej, budziła jego podziw. Uznał przy tym – notabene powołując się na „Myśl Narodową” – że Amerykanie byli ludźmi „ducha wojny” i zarazem ludźmi wolnymi. Z pragnienia panowania i umiłowania wolności zrodziła się w nich jakoby ich siła i dążenie do zwycięstwa i obrony niepodległości³⁶.

Zwrot Doncowa ku nowemu obiektowi adoracji w ówczesnej przestrzeni politycznej nie był czynem wyjątkowym. Stany Zjednoczone jako mocarstwo wybijające się na pierwszą pozycję w porządku światowym przyciągnęło uwagę wielu myślicieli Europy Wschodniej. Niemniej w końcówce lat 20. XX wieku w jego przypadku fascynacja Stanami Zjednoczonymi nieco osłabła, choć nie zanikła. W danym wypadku związane było to z ponownym przerwaniem uwagi na obszar angielski, francuski, włoski i niemiecki. Dopiero po drugiej wojnie światowej Doncow ponownie zaczął wyrażać się pozytywnie o potencjale i polityce Stanów Zjednoczonych. Niekiedy posuwał się do ich krytyki, ale konsekwentnie widział w tym mocarstwie jedyne państwo, które dzięki swej sile mogło przeciwstawić się ZSRS³⁷.

Pomimo zainteresowania Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi w latach 20. XX wieku uwaga Doncowa skupiała się wyraźnie na wydarzeniach na Półwyspie Apenińskim. Częste wypowiedzianie się w tej kwestii i uzewnętrznianie przez niego zachwyty spowodowały, że dla niektórych badaczy „nacjonalizm Doncowa był genetycznie powiązany z faszyzmem Mussoliniego”³⁸. Nie da się zaprzeczyć, że faszyzm i działalność jego przywódcy faktycznie były przez Doncowa opisywane z pozycji praktyki życia politycznego i jako zjawisko wyłącznie pozytywne³⁹. Dając upust sympatiom politycznym, zdarzyło się mu nawet polemizować ze swymi oponentami potępiającymi politykę Benito Mussoliniego⁴⁰. Po objęciu redakcji „Literaturno-Naukowego Wistnyka” nie tylko wygłaszał pochlebne mu oceny, lecz także inspirował publikację tekstów przybliżających istotę ruchu

³⁵ Idem, *Політика принципіяльна...*, s. 10.

³⁶ Idem, *Маса і провід*, Львів 1939, s. 17.

³⁷ Д., *Америка і Ватикан*, „Український Клич”, 14.09.1947, s. 2.

³⁸ Т. Кузьо, *ОУН в Україні, Дмитро Донцов і закордонна частина ОУН*, „Сучасність” 1992, nr 12, s. 34.

³⁹ Д. Донцов, *Bellua sine carite (З нагоди п'ятилітніх роковин проголошення незалежності України)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1923, nr 1, s. 58, 60; idem, *Вони і ми*, „Вістник” 1936, nr 5, s. 376.

⁴⁰ Є.Л.Д., *Ненько-шароварницька „геополітика”*. (Юрій Липа – Призначення України, вид. „Хортиця”), „Вістник” 1938, nr 12, s. 914; О.В., *Адіс-Абеба і Київ*, „Вістник” 1935, nr 11, s. 830.

faszystowskiego⁴¹. Czytelnikom polecał lekturę przemówień Mussoliniego, by mogli poznać „duchowość wojującego Zachodu” i doktrynę „nowych ludzi”, którzy odnieśli sukces, a tym samym wskazywali nacjonalizmowi ukraińskiemu kierunek, w którym powinien podążać. Faszystowska gotowość do walki – w jego interpretacji – była emanacją „siły twórczej”, dzięki której faszyci stali się panami Rzymu i Włoch⁴². Przyznawał przy tym, że pomiędzy koncepcją jego nacjonalizmu i wieloma ideami obecnymi w faszyzmie włoskim istniało podobieństwo. Niemniej tak jak wszyscy ideolodzy integralnego nacjonalizmu negował ich tożsamość i podkreślał, że faszyzm i jego „czynny nacjonalizm” w swej istocie były w zupełności czymś odrębnym i niezależnym⁴³.

Prowadząc rozważania wokół „Zachodu”, Doncow nie mógł ominąć pytania o to, czy także Polskę należy postrzegać jako źródło wartości cywilizacji zachodniej. Kwestii tej poświęcił artykuł *Czy Zachód? Odbił się on głośnym echem w części polskiej prasy*. Odpowiadając na postawione w tytule artykułu pytanie, Doncow pisał, że „bez wątpienia kraj, który związał swą kulturę z rzymskim katolicyzmem, jest krajem zachodniej kultury”, ale ocena ta – jak wyjaśniał – nie wyczerpywała zagadnienia, gdyż sama przynależność do Zachodu nie oznaczała, że dane państwo-naród było jego symbolem i uosobieniem. Zdaniem Doncowa w dawnych wiekach, ale nie współcześnie, w Polsce dominowały dwie idee: *ecclesia militanta* i podboju Wschodu. Realizacja ich zagrażała Ukraińcom, ale jako idee były wyrazicielami doniosłości koncepcji i jej wielkości; przypominały one impet, z jakim Krzyżacy prowadzili swą działalność w średniowieczu czy też to, jak w późniejszej epoce hiszpańscy konkwistadorzy podbijali Amerykę. Od połowy XVII wieku zdaniem Doncowa kultura polska słabła, traciła swą dotychczasową siłę, zdolność oddziaływania i asymilowania. W okresie rozbiorów zaczęła ulegać rosyjskim wpływom, co skutkowało zmianą postawy i psychiki społeczeństwa polskiego. Kontakty z Rosją oddaliły Polskę od Zachodu i nie była w stanie temu przeciwdziałać nawet romantyczna idea mesjanizmu. Zapewne odegrałaby ona też inną rolę – twierdził Doncow – gdyby nie deformująca ją idea cierpiętnictwa. Oceniając stan życia politycznego i intelektualnego w Polsce w latach 30. XX wieku, pisał: „Nie w tej atmosferze moralnego osłabienia i duchowej kapitulacji mamy szukać dla siebie pokrzepienia. Tego wszystkiego trzeba szukać gdzie indziej – u samych źródeł cywilizacji zachodniej”⁴⁴.

⁴¹ М. Липовецька (Т. Вальмен), *Кілька слів про фашизм*, „Літературно-Науковий Вісник” 1923, nr 2, s. 135–139.

⁴² М.Л., [rec.] *Беніто Мусоліні: Navigare necess промови і писання. Перша частина. Переклад Михайло ОсторOVERXА вид-во „Нова Доба” Львів 1938, ст. 126*, „Вісник” 1939, nr 2, s. 156.

⁴³ Д. Донцов, *Агонія одної доктрини. (Під новий рік)*, „Літературно-Науковий Вісник” 1924, nr 1, s. 65–67.

⁴⁴ Idem, *Чи Захід*, „Вісник” 1934, nr 5, s. 379–382, 385.

Wypowiedzi Doncowa spotkały się z ostrą reakcją niektórych środowisk polskich⁴⁵. Polemizując z prasą polską, ideolog „czynnego nacjonalizmu” bronił się, podkreślając, że artykuł *Czy Zachód?* ukazywał „mobilizację Zachodu przeciwko rosyjsko-bolszewickim wpływom” i współczesny stosunek Polaków do Rosji. Nie zgadzał się z ocenami krytycznymi i z właściwą sobie manierą zarzucał ich autorom, że nie zrozumieli jego tekstu⁴⁶. Nie skrywał przy tym swych sympatii wobec Polski, ale szanse na oddziaływanie na Ukraińców oceniał z pozycji wiary w siłę ukraińskiego nacjonalizmu.

Postawa Doncowa wobec Polski i uzewnętrzniany przez niego polonofilizm na ogół uchodzą uwadze albo są marginalizowane. Nie da się natomiast tego powiedzieć o jego stosunku do Niemiec, polityki niemieckiej i nazizmu. Niemal zawsze w poświęconych mu pracach wspomina się o tej kwestii. Wokół niej zrodziło się też najwięcej kontrowersji, a burzliwa dyskusja miała i ma różne źródła i podłoże. Nie ulega wątpliwości, że przed pierwszą wojną światową Doncow był mocno związany z obszarem niemieckojęzycznym. Prędko też uznał, że Niemcy skierowali swą ekspansję na wschód, ale eksponowana w tej sytuacji koncepcja konfliktu germańsko-słowiańskiego była według niego błędna w swych założeniach. Twierdził, że wraz z wybuchem wojny Niemcy zaczęli postrzegać Ukrainę jako rywala Rosji i Polski oraz organizm mogący oddzielać Moskwę od Konstantynopola i Azji Mniejszej⁴⁷. Taką konstelację w stosunkach międzynarodowych ukazywał jako rezultat uwarunkowań geopolitycznych. Bezgranicznie ufając w trafność swej oceny względem roli Niemiec w Europie⁴⁸, z nieskrywaną sympatią obserwował rozwój nacjonalizmu niemieckiego⁴⁹. Jednocześnie brak z jego strony jednoznacznej krytyki nazizmu i Adolfa Hitlera spowodował, że postrzegano Doncowa jako publicystę agitującego w swych tekstach za zbliżeniem z III Rzeszą⁵⁰.

Obserwując postępy ruchu hitlerowskiego, Doncow przekonywał, że Niemcy – notabene powołując się na endecką „Myśl Narodową” – choć byli brutalni, to brutalność ta wynikała wyłącznie z ich siły, która u innych rodziła szacunek dla

⁴⁵ М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 4, s. 312–313; K.S. Frycz, *Ze Wschodem czy z Zachodem?*, „Prosto z Mostu” 1938, nr 12, s. 1; idem, *Zagadnienie ukraińskie*, „Prosto z Mostu” 1938, nr 2, s. 1; [j.b.], *Problem Wschodni*, „Zet” 1935, nr 23, s. 5–6; *Wistnyk*, „Zet” 1936, nr 3, s. 4; *Głos ma „oskarżyciel publiczny”!*, „Zet” 1934, nr 10, s. 2; W. Wasiutyński, *List do Ukraińca*, „Prosto z Mostu” 1935, nr 8, s. 7.

⁴⁶ М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1934, nr 7–8, s. 605–607; idem, *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 1, s. 75.

⁴⁷ Д. Донцов, *Українська державна думка і Європа*, Львів 1918, s. 34–53, 59.

⁴⁸ Д.Д., *До останніх подій*, „Літературно-Науковий Вістник” 1925, nr 6, s. 161–168.

⁴⁹ P.O., [rec.] *Süddeutsche Monatshefte. Heft 5. Jahrg. 21. Februar, 1924.* – „*Die Ukraine und Deutschlands Zukunft*”, „Літературно-Науковий Вістник” 1924, nr 3–4, s. 363–365.

⁵⁰ А.В. Кентій, *Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 рр.)*, Київ 1998, s. 90.

potęgi Niemiec⁵¹. Admirację nazizmu można było dostrzec w jego publikacjach już w 1930 roku⁵². Dwa lata później protestował przeciwko twierdzeniu, że Ukraińcom z Hitlerem „nie po drodze”⁵³. Za amerykańskim „Current History” powtarzał, że hitleryzm to „przejaw rewolty klas średnich”, a „rzeczywistą siłą niemieckiego faszystyzmu jest jego młodość i entuzjazm”, oparcie się na średnich kręgach inteligenckich, urzędnikach, kombatanach, młodzieży studenckiej i chłopach⁵⁴.

Kurs obrany przez państwo niemieckie po umowie zawartej z Rosją Sowiecką w Rapallo (1922) według Doncowa zmienił się już po konferencji w Locarno (1925). Doprowadziło to jego zdaniem do wstępnego przeformatowania relacji niemiecko-sowieckich⁵⁵, ale dopiero od konferencji w Genewie (1932) „w Europie coraz głośniej rozbrzmiewa[ł] głos dawnych Niemiec”⁵⁶. Po sukcesach hitlerowców Doncow uznał, że bieg wydarzeń w Europie Zachodniej doprowadzi wkrótce do rozstrzygnięcia problemu niemieckiego, a tym samym zaważy na losie całej Europy Wschodniej⁵⁷. W swych ówczesnych tekstach nie opisywał nazizmu w kategoriach klasycznego nacjonalizmu czy ruchu politycznego, lecz nowego prądu ideologicznego⁵⁸. Współczesne Niemcy w jego ocenie posiadały znaczącą pozycję na arenie międzynarodowej nie dzięki geopolityce, dyscyplinie wewnętrznej czy liczebności, lecz idei narodowosocjalistycznej, która w swej gwałtowności równała się idei Rewolucji Francuskiej⁵⁹.

W kontekście ukraińskim i poszukiwania potencjalnych sojuszy geopolitycznych Doncow podkreślał, że ZSRS – tak jak wcześniej Rosja – rozwijało niebezpieczną dla Ukrainy ekspansję w kierunku Morza Śródziemnego. Przeszkodą w osiągnięciu tego celu były właśnie hitlerowskie Niemcy⁶⁰. Państwo sowieckie był wrogiem III Rzeszy, dlatego Niemcy zawsze będą dążyć do jego zniszczenia. Zanim cel ten zostanie osiągnięty, III Rzesza musiałaby – zdaniem Doncowa – pokonać Francję. Dlatego przyszła ekspansja niemiecka miała rozpocząć się w kierunku zachodnim i dopiero w następnym etapie, według niego, zostałyby podjęte niemiecki marsz na wschód⁶¹.

Tuż przed wybuchem drugiej wojny światowej w prasie polskiej można było wyczytać komentarze, że Doncow ciągle wierzył, iż „to Niemcy reprezentują

⁵¹ Д. Донцов, *Сансара...*, s. 150.

⁵² О.В., *Між Балтиком і Чорним Морем*, „Літературно-Науковий Вістник” 1930, nr 9, s. 828; idem, *Без оман*, „Літературно-Науковий Вістник” 1930, nr 11, s. 1009–1010.

⁵³ Д.Д., *Про актуальні річи (діалог)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 3, s. 275.

⁵⁴ Devius, *На світовім екрані*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 6, s. 566, 568.

⁵⁵ О.В., *„Гнила стабілізація”*, „Літературно-Науковий Вістник” 1928, nr 5, s. 76.

⁵⁶ Idem, *В перспективі віків*, „Літературно-Науковий Вістник” 1929, nr 4, s. 373.

⁵⁷ Devius, *На світовім екрані*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 6, s. 569.

⁵⁸ Д.Д., *Шляхом велетнів*, „Вістник” 1938, nr 10, s. 734, 738.

⁵⁹ Idem, *Загадка III-ої імперії*, „Вістник” 1939, nr 5, s. 326–328.

⁶⁰ О.В., *God Save the King!*, „Вістник” 1935, nr 5, s. 381–384.

⁶¹ Idem, *Поступовий параліч „еліт”*, „Вістник” 1939, nr 3, s. 210.

Europę jako tę wartość najwyższą, pod której sztandarem walczyć chce Ukraina⁶². Na tle oskarżeń o sympatie proniemieckie i godzenie się na przyszłą interwencję Niemiec na wschodzie Europy próbował zbijać zarzuty: „My nie sprowadzamy interwentów na Ukrainę, tak jak w 1918 roku sprowadzili ją socjaliści. Jedynie stwierdzamy, że w momencie zachwiania bolszewizmu interwencja będzie możliwa. A z humanitarnego punktu widzenia ani interwencja niemiecka, ani japońska nigdy nie będą kosztować (...) osiem milionów trupów, tak jak kosztował Ukrainę jeden rok głodu pod panowaniem rosyjsko-bolszewickim. Nie wiemy, co myśli Hitler (...). Ale wiemy, że w roku 1918 Niemcy i Austria planowały stworzyć niezależną Ukrainę (tak deklarowały), ale zaczęły budować Małorosję, by pozostawić swój projekt *mit Spott und Schande*. W 1916 roku planowały stworzyć zależne od siebie Królestwo Polskie, a wyszła z niego niezależna republika polska... W 1919 roku Niemcy myślały usadowić się nad Bałtykiem, ale stworzyły wbrew swej woli trzy niezależne państwa. Otóż można myśleć jedno, a wychodzi z tego zupełnie co innego⁶³.

Ostatecznie o tym, czy nad Dnieprem powstanie państwo ukraińskie – jak wyjaśniał Doncow – zadecyduje nie stanowisko Niemiec, tylko to, czy Ukraińcy będą dążyć do niepodległości⁶⁴.

Dopiero po drugiej wojnie światowej Doncow nieco zrewidował swoje przekonania, ale niezbyt ochoczo przyznawał, że Niemcy od momentu wkroczenia na Ukrainę zignorowali jej potencjał, zrazili do siebie ludność, wprowadzili terror i prześladowania⁶⁵. Krytycy prędko dostrzegli, że nawet gdy wypowiadał się krytycznie o rządach Hitlera, to unikał otwartego potępienia polityki III Rzeszy. Wojna nie wyleczyła go z dawnych sympatii proniemieckich, wpłynęła zaś na osłabienie fascynacji Zachodem (co rekompensował wzrostem niechęci do ZSRS). Dostrzegając daleko idące zmiany w świecie polityki oraz nowy dwubiegunowy podział świata i wpływów, wierzył, że Zachód w końcu zjednoczy się politycznie i stworzy mocny zrąb na bazie sojuszu francusko-niemiecko-brytyjskiego⁶⁶. Równoległe pisał, że Zachód potrzebuje nowych elit, by móc przeciwstawić się komunizmowi i ZSRS⁶⁷. Jego zdaniem współcześni nie rozumieli (poza Hiszpanami i wschodnimi Niemcami) wydarzeń w Europie Wschodniej, bo nigdy nie przeżyli tego, co Węgrzy, Polacy, Turcy i Ukraińcy i nie zmagali się „w śmiertelnej walce z imperium nowych Mongołów⁶⁸. Elita państw zachodnich może uwolnić się od

⁶² J. Braun, *Polska a kwestia ukraińska*, „Zet” 1939, nr 1–2, s. 15–21.

⁶³ O.B., *Адіс-Абеба...*, s. 837.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Д. Донцов, *За яку Україну?*, „Визвольний Шлях” 1955, nr 7, s. 23; Д.Д., *За яку Україну?*, „Вісник ООЧСУ” 1949, nr 3, s. 4–7.

⁶⁶ LAC, DDP, vol. 24, f. 1, k. 5–6.

⁶⁷ LAC, DDP, vol. 24, f. 1, k. 20.

⁶⁸ LAC, DDP, vol. 24, f. 2, k. 417–418.

takich wpływów, ale tylko wtedy, „gdy odrzuci politykę »Monachium« wobec ZSRS; kiedy politycy i prasa na Zachodzie przestaną wpaść w swe narody mit o wszechmocności kolosa rosyjskiego”⁶⁹.

Już w okresie międzywojennym w tekstach Doncowa pojawiły się odniesienia i porównania sytuacji na Ukrainie do wydarzeń na Półwyspie Iberyjskim. Problematyka ta zdecydowanie silniej rozwinięta została jednak dopiero w publikacjach powojennych⁷⁰. Po drugiej wojnie światowej starał się zbudować mit ukraińsko-hiszpańskiego pokrewieństwa losów, interesów i postaw. Państwo generała Francisco Franco w kreowanym przez Doncowa przekazie stało się symbolem odwagi politycznej oraz stałości w polityce antyrosyjskiej i antykomunistycznej⁷¹. Twórca „czynnego nacjonalizmu” wyjaśniał, że „największy opór rewolucji bolszewickiej stawiały i stawiają (...) Hiszpania i tradycyjnie chrześcijańska Ukraina”⁷², dlatego Ukraina posiadała wiele podobieństw z Hiszpanią, w której należało widzieć sojusznika. Stanowisko to zrodziło się na gruncie sympatii ideologicznych i wyobrażenia o pozycji politycznej zajmowanej przez reżim generała Franco. Profrankistowskie sympatie Doncowa były na tyle wyraźne i silne, że w pewnym momencie zaczął on projektować swoją przeprowadzkę na Półwysep Iberyjski.

Od czasów studenckich i wyjazdu na emigrację Doncow opowiadał się za zachodnioeuropejską orientacją kulturową. Pomimo ogólnej fascynacji „Zachodem” w różnych okresach życia uwagę swą koncentrował na dziejach politycznych i kulturze różnych narodów zachodnioeuropejskich. Podążanie w kierunku integralnego nacjonalizmu doprowadziło go do zauroczenia faszystem i nazizmem. U szczytu popularności obu ruchów na gruncie europejskim był przekonany, że właśnie teraz „Europa odradza się, a faszyzm i hitleryzm plus podobne ruchy w Austrii, Finlandii, Francji” są nową ideą, która właśnie powstaje w Europie i nie jest niczym innym jak „odwrotem od intelektualizmu XIX wieku i powrotem do tradycji, które uczyniły Europę centrum świata”⁷³. W poglądach Doncowa widzimy nie tylko zachwyt nad odrodzeniem potencjału intelektualnego cywilizacji zachodnioeuropejskiej, lecz także równoległe zauroczenie ruchami autorytarnymi i totalitarnymi.

Propagując orientację „na Zachód”, Doncow spotkał się z krytyką własnego środowiska. Wiele czołowych postaci ukraińskiego życia intelektualnego w Drugiej Rzeczypospolitej i na emigracji w jego publicystyce i sposobie wyrażania

⁶⁹ LAC, DDP, vol. 24, f. 1, k. 51, 79; Д. Донцов, *Змова двох мафій*, „Шлях Перемоги” 1961, nr 1–2, s. 2; Д.Д., *Чи Росія є непоборна?*, „Вісник ООЧСУ” 1950, nr 1, s. 7–10.

⁷⁰ Д. Донцов, *Приклад Еспанії*, „Визвольний Шлях” 1952, nr 12, s. 3–4. Zob. także: Devius, *Друга революція в Еспанії*, „Літературно-Науковий Вісник” 1931, nr 5, s. 561–562.

⁷¹ Д. Донцов, *Мудрість „божєвільних”*, „Визвольний Шлях” 1954, nr 1, s. 6.

⁷² Idem, *Націонал-марксизм і релігія*, „Визвольний Шлях” 1954, nr 5, s. 4; idem, *Воююча церква і нація*, „Авангард”, 1953, nr 1, s. 71.

⁷³ М.Л., *З пресового фільму*, „Вісник” 1935, nr 4, s. 313.

przekonań widziało postawę „typowego przedstawiciela nihilizmu rosyjskiego”⁷⁴. Polemika wokół tej kwestii nie dodawała splendoru ani (w szczególności galicyjskim) oponentom Doncowa, ani jemu samemu, choć dotyczyła kwestii niezmiernie ważnej⁷⁵. Od powyższych poglądów Doncow zaczął częściowo dystansować się dopiero po drugiej wojnie światowej, gdy „Zachód” – choć nadal był atrakcyjny – w jego rozumieniu utracił dotychczasową estymę⁷⁶. Żonglując argumentacją opisującą stosunki powojenne, w znacznej mierze na bazie osobistych doświadczeń związanych z emigracją z Europy, zaczął pisać o kryzysie wartości Zachodu i upadku jego prestiżu⁷⁷, a także podkreślać, że „przyczyna kryzysu europejskiego nie ma charakteru ekonomicznego, a ściśle duchowy i polityczny”⁷⁸, natomiast jego źródłem „jest duchowy rozkład warstwy rządzącej”⁷⁹.

W publicystyce Doncowa znajdziemy wiele odniesień do ogólnej oceny aktualnego „stanu cywilizacyjnego” społeczeństwa europejskiego i ukraińskiego, nie tylko w formie zachwyty, lecz także w tonie potępienia hedonizmu, walki z upadkiem wartości i rozkładem moralnym czy też zarzutem propagowania wszechogarniającego pesymizmu, defetyzmu i niewiary w idee. Przekonywał, że należy czerpać ze źródeł cywilizacji zachodniej, ale jednocześnie tworzyć „samoistną myśl i niezależne działanie” wolne od naśladownictwa. Postulat ten w formie deklaratywnej Doncow powtarzał wielokrotnie – można rzec, że na tyle często, iż wykreował mit wyjątkowości i niezależności propagowanej przez siebie cywilizacyjnej orientacji „idei narodowej”⁸⁰. Tymczasem proponowany przez niego „zwrot na Zachód” w szerszym ujęciu był tylko jednym z elementów ówczesnej ukraińskiej dyskusji intelektualnej, w węższym zaś był próbą poszukiwania orientacji cywilizacyjnej i argumentacji dla kreowanej ideologii „czynnego nacjonalizmu”. Sposób interpretacji pozycji międzynarodowej poszczególnych państw z obrębu „kręgu zachodniej kultury”, dominujących w nich nurtów politycznych i ideologicznych, a także wyrażane oceny przemian kulturowych, wydarzeń historycznych i bieżących wskazywały z kolei, że Doncow w propagowaniu „kultu Zachodu” – choć nie był wolny od wahań i dylematów – zdecydowanie ulegał fascynacji ruchami skrajnie prawicowymi i autorytarnymi.

⁷⁴ К. Пушкар, „Націоналізм”. *Критика фраз*, Львів 1933, s. 18, 113–121.

⁷⁵ Д. Донцов, *Колтунський консерватизм*, „Вістник” 1933, nr 3, s. 227.

⁷⁶ О.В., *Чергова сесія ООН*, „Український Клич”, 21.09.1947, nr 5, s. 1.

⁷⁷ Idem, *Від Берестя до Ляк Сокцес*, „Український Клич”, 28.09.1947, nr 5, s. 1; D. Donzow, *Collaboration of Western Christianity with Atheistic Communism (20 Years of A.B.N.)*, “ABN Correspondence” 1964, no. 3–4, s. 6–7.

⁷⁸ О.В., *Ратунок Європи*, „Український Клич”, 14.09.1947, nr 4, s. 1.

⁷⁹ Д. Донцов, *Забутий заповіт*, [w:] *Альманах „Гомону України” на 1963*, Торонто 1962, s. 39.

⁸⁰ Idem, *Криза європейської культури і Україна. (Уривок)*, „Визвольний Шлях” 1974, nr 3–4, s. 289–290.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Biblioteka Narodowa, Archiwum Towarzystwa Naukowego im. T. Szewczeni, Archiwum Dymitra Doncowa, mf. 80378.

Library and Archives Canada, Dmytro Dontsov Papers, vol. 1, f. 38, vol. 24, f. 1.

Źródła drukowane (publicystyka)

Braun J., *Polska a kwestia ukraińska*, „Zet” 1939, nr 1–2.

Devius, *Друга революція в Еспанії*, „Літературно-Науковий Вістник” 1931, nr 5.

Devius, *На світовім екрані*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 6.

Donzow D., *Collaboration of Western Christianity with Atheistic Communism (20 Years of A.B.N.)*, „ABN Correspondence” 1964, no. 3–4.

Frycz K.S., *Zagadnienie ukraińskie*, „Prosto z Mostu” 1938, nr 2.

Frycz K.S., *Ze Wschodem czy z Zachodem?*, „Prosto z Mostu” 1938, nr 12.

Głos ma „oskarżyciel publiczny”!, „Zet” 1934, nr 10.

[j.b.], *Problem Wschodni*, „Zet” 1935, nr 23.

Wasutyński W., *List do Ukraińca*, „Prosto z Mostu” 1935, nr 8.

Wistnyk, „Zet” 1936, nr 3.

Васильків, *Про шумкім на Західній Україні – його причини та джерела*, „Західна Україна” 1931, nr 9.

Герзешон М. (red.), *Сочиненія и письма П.Я. Чаадаева*, t. 1, Москва 1914.

Гірчак С., *Хвильовизм та донцовщина*, „Західна Україна” 1930, nr 2.

Гординський Я., *Літературна дискусія (сприводу 5-и річчя смерти М. Хвильового)*, „Назустріч” 15.05.1938, nr 9.

Д., *Америка і Ватикан*, „Український Клич”, 14.09.1947.

Д.Д., *Британська нота і Європейський Схід*, „Заграда” 1923, nr 11.

Д.Д., *В пугах фрази*, „Літературно-Науковий Вістник” 1928, nr 6.

Д.Д., *До останніх подій*, „Літературно-Науковий Вістник” 1925, nr 6.

Д.Д., *До старого спору*, „Літературно-Науковий Вістник” 1926, nr 4.

Д.Д., *За яку Україну?*, „Вістник ООЧСУ” 1949, nr 3.

Д.Д., *Загадка III-ої імперії*, „Вістник” 1939, nr 5.

Д.Д., *Принагідно*, „Літературно-Науковий Вістник” 1931, nr 11.

Д.Д., *Про актуальні річи (діялог)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 3.

Д.Д., *Чи Росія є непоборна?*, „Вістник ООЧСУ” 1950, nr 1.

Д.Д., *Шляхом велетнів*, „Вістник” 1938, nr 10.

Донцов Д., *Bellua sine carite (З нагоди п'ятилітніх роковин проголошення незалежності України)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1923, nr 1.

Донцов Д., *Pro domo sua*, „Дзвін” 1913, nr 7.

Донцов Д., *Агонія большевизму*, „Вістник” 1933, nr 9.

Донцов Д., *Агонія одної доктрини. (Під новий рік)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1924, nr 1.

Донцов Д., *Бунт філістів*, „Вістник” 1934, nr 6.

Донцов Д., *Вони і ми*, „Вістник” 1936, nr 5.

Донцов Д., *Воююча церква і нація*, „Авангард” 1953, nr 1.

Донцов Д., *Дух нашої давнини*, Дрогобич 1991.

Донцов Д., *За яку Україну?*, „Визвольний Шлях” 1955, nr 7.

Донцов Д., *Забутий заповіт*, [w:] *Альманах „Гомону України” на 1963*, Торонто 1962.

Донцов Д., *Змова двох мафій*, „Шлях Перемоги” 1961, nr 1–2.

Донцов Д., *Колтунський консерватизм*, „Вістник” 1933, nr 3.

Донцов Д., *Криза європейської культури і Україна (Уривок)*, „Визвольний Шлях” 1974, nr 3–4.

- Донцов Д., *Крок вперед (До „літературного” спору)*, „Літературно-Науковий Вістник” 1926, nr 10.
- Донцов Д., *Маса і провід*, Львів 1939.
- Донцов Д., *Микола Хвильовий*, „Вістник” 1933, nr 7–8.
- Донцов Д., *Микола Хвильовий*, „Сучасність” 1973, nr 5.
- Донцов Д., *Між молотом а ковалом*, „Вістник” 1938, nr 5.
- Донцов Д., *Мудрість „божевільних”*, „Визвольний Шлях” 1954, nr 1.
- Донцов Д., *Націоналізм*, Львів 1926.
- Донцов Д., *Націонал-марксизм і релігія*, „Визвольний Шлях” 1954, nr 5.
- Донцов Д., *Політика принципіальна і опортуністична*, Львів 1928.
- Донцов Д., *Приклад Еспанії*, „Визвольний Шлях” 1952, nr 12.
- Донцов Д., *Російські впливи на українську психіку*, [w:] *Russica. Розвідки й статі*, Львів 1913.
- Донцов Д., *Сансара*, „Літературно-Науковий Вістник” 1928.
- Донцов Д., *Українська державна думка і Європа*, Львів 1918.
- Донцов Д., *Чи Захід*, „Вістник” 1934, nr 5.
- Донцов Д., *Юнацтво і Пласт*, Львів 1928.
- Драгоманов М., *Листи на Наддніпрянську Україну*, Коломия 1894.
- Є.Л.Д., *Ненько-шароварницька „геополітика” (Юрій Липа – Призначення України, вид. „Хортиця”)*, „Вістник” 1938, nr 12.
- Липинський В., *Завдання українського студентства*, „Студентський Вістник” 1926, nr 2.
- Липинський В., *Листування. Повне зібрання творів, архів, студії*, red. Р. Залуцький, Х. Пеленська, t. 1, Київ–Філадельфія 2003.
- Липовецька М. (Вальмен Т.), *Кілька слів про фашизм*, „Літературно-Науковий Вістник” 1923, nr 2.
- М.Л., [гес.] *Беніто Мусоліні: Navigare necess промови і писання. Перша частина. Переклад Михайло Остороверха вид-во „Нова Доба” Львів 1938, ст. 126*, „Вістник” 1939, nr 2.
- М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1934, nr 6.
- М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1934, nr 7–8.
- М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 1.
- М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 4.
- М.Л., *3 пресового фільму*, „Вістник” 1935, nr 5.
- О.В., *God Save the King!*, „Вістник” 1935, nr 5.
- О.В., *Аддіс-Абеба і Київ*, „Вістник” 1935, nr 11.
- О.В., *Без оман*, „Літературно-Науковий Вістник” 1930, nr 11.
- О.В., *В перспективі віків*, „Літературно-Науковий Вістник” 1929, nr 4.
- О.В., *Від Берестя до Ляк Сокцес*, „Український Клич”, 28.09.1947, nr 5.
- О.В., *„Гнила стабілізація”*, „Літературно-Науковий Вістник” 1928, nr 5.
- О.В., *Кавури і агентури*, „Визвольний Шлях” 1953, nr 4.
- О.В., *Між Балтиком і Чорним Морем*, „Літературно-Науковий Вістник” 1930, nr 9.
- О.В., *На світовій шахівниці*, „Літературно-Науковий Вістник” 1932, nr 1.
- О.В., *Поступовий параліч „еліт”*, „Вістник” 1939, nr 3.
- О.В., *Ратунок Європи*, „Український Клич”, 14.09.1947, nr 4.
- О.В., *Чергова сесія ООН*, „Український Клич”, 21.09.1947, nr 5.
- О.В., [гес.] *Плужанин, двохтижневний журнал спілки селянських письменників „Плуг” чч. 1 до 7. 1927. Харків*, „Літературно-Науковий Вістник” 1927, nr 6.
- Пушкар К., *„Націоналізм”*. *Критика фраз*, Львів 1933.
- Р.О., [гес.] *Süddeutsche Monatshefte. Heft 5. Jahrg. 21. Februar. 1924. – „Die Ukraine und Deutschlands Zukunft”*, „Літературно-Науковий Вістник” 1924, nr 3–4.
- С.З., *Культурний нігілізм*, „Дзвони” 1932, nr 4.
- Хвильовий М., *Твори у двох томах*, t. 2, Київ 1991.

Literatura

- Herlth J., *The Cult of Will and Power: Did Brzozowski Inspire Ukrainian Nationalism?*, [w:] Stanislaw Brzozowski and the Migration of Ideas: Transnational Perspectives on the Intellectual Field in Twentieth-Century Poland and Beyond, eds. J. Herlth, E.M. Swiderski, Bielefeld 2019, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783839446416>.
- Kuraev O., *Der Verband „Freie Ukraine“ im Kontext der deutschen Ukraine-Politik des Ersten Weltkriegs*, München 2000.
- Meisner H.O., [rec.] *Dmytro Donzow, Die ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Rußland. Her: v. d. Ukrainischen Zentralorganisation. Berlin, Januar 1915 in Kommission bei Karl Kroll. 68. S.*, „Archiv des öffentlichen Rechts“ 1916, Bd. 35.
- Shkandrij M., *Modernists, Marxists and the Nation: The Ukrainian Literary Discussion of the 1920s*, Edmonton 1992.
- Svoboda D., *Jablko z oceli: Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálního nacionalismu v letech 1920–1939*, Praha 2021.
- Wasilewski L., *Polityka narodowościowa Rosyi*, Kraków 1916.
- Wysocki R., *W kręgu integralnego nacjonalizmu. „Czynny nacjonalizm” Dmytra Doncowa na tle „myśli nowoczesnych” Romana Dmowskiego. Studium porównawcze*, Lublin 2014.
- Wysocki R., *Źródło twórczej inspiracji czy wróg? Obraz Polski i stosunków polsko-ukraińskich w ujęciu Dmytra Doncowa*, [w:] *Primum vivere deinde philosophari. O ludziach czynu w dziejach Europy Środkowej i Wschodniej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Rzońcy z okazji siedemdziesiątych urodzin*, red. M. Białokur, A. Szczepaniak, Opole–Toruń 2009.
- Астаф'єв О., *Парадигма „Схід-Захід” у політичній націософії Дмитра Донцова*, „Українські проблеми” 1999, nr 1–2.
- Голубенко П., Хвильовний М., Шпенглер О., [w:] *Україна: філософський спадок століть*, t. 1, Київ 2000.
- Жулинський М., *Талант, що прагнув до зір*, [w:] М. Хвильовий, *Твори у двох томах*, t. 1, Київ 1990.
- Дончик В.Г. (red.), *Історія української літератури ХХ століття. Книга перша*, Київ 1999.
- Іщенко Ю., *Пошук моделі національної ідентичності (порівняльний аналіз історіософського дискурсу М. Данилевського і Д. Донцова)*, „Політологічні читання” 1994, nr 2.
- Кентій А.В., *Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929–1941 pp.)*, Київ 1998.
- Кравців Б., *Поезія Заходу в українських перекладах*, „Сучасність” 1962, nr 4.
- Кузьо Т., *ОУН в Україні, Дмитро Донцов і закордонна частина ОУН*, „Сучасність” 1992, nr 12.
- Рахманний Р., *Україна атомного віку. Есеї і статті, 1945–1986*, t. 2, Торонто 1988.
- Соловій Ю., *Щоб проваджувати дискусію*, „Сучасність” 1961, nr 1.
- Шерех Ю., *Пороги і заборіжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*, t. 2, Харків 1998.

ABSTRACT

The article discusses the point of view of Dmytro Dontsov, who was a co-founder of the ideology of Ukrainian nationalism, and his attitude towards the pro-Western cultural orientation of Ukraine. That question was one of the key issues in Ukrainian intellectual discourse of the interwar period, one of the participants of which was also Dontsov. He came from Zaporozhye, but in the interwar period he stayed outside the borders of Soviet Ukraine and lived in Lviv. This allowed him to freely express his views. In numerous publications, he emphasized the need for Ukrainians to adopt the Western system of values and “break with the East”. The way he understood “the West” and described its values were under an ideological influence. Dontsov’s views evolved and depends

on his preferences of countries that, in his opinion, could become models for Ukraine and Ukrainians. His fascination of German-speaking, Anglo-Saxon or Romance nations was under influence of finding and discarding periodic “preferences” and produced the ideological synergy of values. Dontsov’s public annunciation in the interwar period caused that he was often perceived as a supporter not so much of integral nationalism as a promoter of fascism and Nazism. Arguing with his opponents, Dontsov tried to downplay their accusations and to develop the concept of nationalism through references to Western European culture.

Keywords: Dmytro Dontsov; nationalism; westernization; Ukrainian political thought